

Zoran Kanduč

O NEKATERIH NORMATIVNIH VPRAŠANJIH V ZVEZI S POLITIKO DO PREPOVEDANIH DROG

UVODNA PRIPOMBA

Živimo v – zares blago rečeno – bednem času, ko so postala normativna vprašanja v zvezi z osrednjimi družbenimi problemi, praksami in institucijami že skoraj zastarela. Vse, kar je zares bistveno v družbi, je v ideološki optiki predstavljeno kot preprosto nujno. Če pa je nekaj nujno, se je nekako odveč spraševati, ali je tudi dobro, pravično, sprejemljivo ali dopustno. »Idealistične« normativne presoje se zato umikajo »realističnemu« upravljanju nujnosti. Polje, ki ga naseljujejo droge, je v tem oziru rahlo specifično, nemara zato, ker je družbeni nadzor nad njihovim uživanjem raznovrsten. Nekatere droge so v prosti prodaji, nekatere so dosegljive le z pooblastilom (»receptom«) zdravnika, nekatere pa je mogoče nabaviti zgolj na »črnem« trgu. Normativna vprašanja se v tej zvezi običajno nanašajo le na prepovedane (»inkriminirane«) droge. Uporaba množinskega samostalnika je morda pretenciozna, saj gre praviloma predvsem za vprašanje, ali je kazenskopravno omejevanje (»zatiranje«) ponudbe nezakonitih drog »smiselno«. Konvencionalni kritični odgovor je kajpak odločno nikalen. Izhaja iz podmene, da represivni prijem ni bil »uspešen«. Strogo vzeto tovrstne kritike veljavnih predpisov (oziroma njihovega izvajanja) ne vključujejo normativnih argumentov. Temeljijo namreč na predpostavki, da je kazensko pravo po svojem družbenem bistvu (»funkciji«) pripomoček za doseganje določenih družbenih ciljev ali »koristi«. Kazenskopравни sistem (*criminal law in action*) je v tej (»utilitaristični«) optiki predstavljen kot pragmatični mehanizem, ki naj bo »so-

jen« (ocenjevan) po svojih preprečevalnih ali odvračevalnih učinkih. To izhodišče ni nevprašljivo. Še več, upravičeno je domnevati, da je precej sporno, in sicer na teoretski in praktični (»kriminalitetnopolitični«) ravni. Problem »instrumentalnega« pojmovanja kazenskega prava je slej ko prej v tem, da kaznovanje ne vpliva odločilno – oziroma niti ne more vplivati! – na osrednje določilnice konformnega (družbeno zaželenega ali pričakovanega) in odklonskega vedenja (normativnih kršitev). Kazenskopравни sistem je v tem oziru pravzaprav tragična družbena institucija, saj je že iz načelnih razlogov »obsojen« na kronično omejeno (v bistvu precej skromno) učinkovitost.

Če torej trdimo, da je kazenskopravno reševanje problema prepovedanih drog »spodletelo«, se kaže zavedati, da imamo opraviti z očitkom, ki ga je mogoče nasloviti na kazenskopравни sistem v celoti. Če pa bi izhajali iz predpostavke, da opravlja kazenskopравни sistem (kot represivni in ideološki »aparatus države«) predvsem »simbolične« družbene funkcije, bi najbrž morali priznati, da se teža očitkov na rovaš njegove malone pregovorne neučinkovitosti v precejšnji meri zmanjša. Kaj storiti v tem primeru? Kritik represivnega zmanjševanja ponudbe prepovedanih drog ima vselej na voljo še dodatni argument: tovrstna politika/praksa ni le neuspešna (ker se ji, na primer, ni posrečilo bistveno omejiti proizvodnje in trgovine z drogami), temveč je celo »kontraproduktivna«, saj (po)ustvarja kopico družbenih in osebnih problemov, ki niso povezani z uživanjem prepovedanih drog (niti z »odvisnostjo«, ki naj bi bila najbolj nezaželena

posledica uživanja). Tu gre za očitek, ki je brez dvoma vse prej kot zanemarljiv. Vseeno pa ni povsem specifičen zgolj za kazenskopравни (»formalni«) nadzor nad prepovedanimi drogami, saj naletimo nanj tudi v abolicionistični optiki, se pravi, v okviru »kriminološke« smeri, ki se zavzema – vsaj dolgoročno – za odpravo kazenskega prava v celoti (deloma tudi zato, ker je po mnenju abolicionistov kazenskopravna represija »kontraproduktivni« prijem pri reševanju družbenih problemov in medosebnih sporov).

Ne nazadnje velja upoštevati, da utegne zagovornik kriminalizacije prepovedanih drog celo mirno sprejeti vse pomisleke »disidentov«, oziroma, jim prostodušno priznati, da imajo prav, vendar pa jih bo v isti sapi opomnil, da je nadaljnja veljavnost kazenskopравnih prepovedi kljub vsemu »nujna«. Razlogov tovrstne nujnosti je bržkone več. Prav posebno težo ima mednarodni argument: kriminalizacije ni mogoče odpraviti (z nekakšno »solistično« akcijo), dokler se za podoben korak ne odločijo še druge države (oziroma vsaj najvplivnejši akterji v mednarodni politiki). To pomeni, da je v zadnji instanci »krivec« za nadaljevanje represije (ponekod govorijo celo o pravcati »vojni zoper droge«) bolj ali manj abstraktni »tujec« ali »tujina«. V tem smislu ima vsaka »država« (pravzaprav vlada) možnost, da se izgovarja na nerazumno politiko drugih držav/vlad. Zato ne preseneča, da je mogoče istočasno trditi, da je represivni model nadzorovanja prepovedanih drog nečinkovit ali kontraproduktiven, vendar pa je vseeno »nujnost« (pogojena z dejstvenimi razlogi) brez pravih (tu in zdaj uresničljivih) alternativ.

V tem sestavku bomo namenili največ pozornosti normativnemu ugovoru zoper obstoječo politiko do prepovedanih drog. Opozoriti velja, da gre za očitek, ki nikakor ni nezdružljiv z običajnimi kritikami represivnega obravnavanja drog, ampak je zgolj njihovo – po naši presoji celo ključno – dopolnilo. Zakaj se nam zdi normativno razmišljanje pomembno? Vzemimo hipotetični (v praksi zelo malo verjetni) primer, da bi se represivnim organom v bližnji prihodnosti vendarle posrečilo v znatni meri

skrčiti ponudbo prepovedanih drog. Kritiki tedaj ne bi mogli trditi, da je represija na področju drog popolnoma neuspešna. Kaj bi to pomenilo? Mar bi morali nasprotniki kriminalizacije tedaj priznati poraz in se sprijazniti z nadaljnjim kazenskopравnim nadzorovanjem drog? Vzemimo v pretres še tale hipotetični (nič bolj verjeten) primer: predstavljajmo si, da bi se kakšna »razsvetljena« vlada čez noč odrekla kazenskopравni politiki do drog. Pozneje pa bi se izkazalo, da je »de facto« dekriminalizacija izzvala opazno povečanje uživanja drog (in zasvojenosti). Kaj bi to pomenilo? Bi zahtevali od vlade, naj se odreče »strpni« politiki do uživanja in uživalcev drog? Bi zagovorniki kriminalizacije tedaj upravičeno slavili zmago?

Naša teza je – zelo na kratko in precej v grobem – naslednja: najbolj »radikalen« ugovor zoper represivno politiko do prepovedanih drog je po svoji naravni normativen, utemeljen na vrednostnem stališču, da ima posameznik (odgovorna odrasla oseba) pravico do uživanja katere koli droge po lastni izbiri. V tej zvezi si kaže zastaviti vprašanje, od kod je mogoče izpeljati tako upravičenje (ki je kajpak – podobno kot druge tovrstne pravice – omejeno z drugimi veljavnimi upravičenji in logično speto z ustreznimi dolžnostmi). Možnih normativnih »epicentrov« (oziroma »alibijev«) je kajpak več. Oglejmo si pobliže vsaj nekatere možne »kandidate« (ki se seveda vzajemno ne izključujejo, saj se nahajajo v razmerju večje ali manjše splošnosti in abstraktnosti).

PRAVICA DO »SAMOUPRAVLJANJA« S SEBOJ IN NJENE KONKRETIZACIJE

Nekako najbolj logična »podlaga« pravice do uživanja drog po lastni izbiri (odločitvi) je pravica do »samoupravljanja« s seboj, na primer z lastnim telesom, opravili in časom. Ta pravica kajpak ni – oziroma ne more biti – absolutna, vsaj ko gre za človeka, ki je družbeno bitje. Zdi se, da je njena najvažnejša omejitev povezana z dolžnostjo (bržkone ključno za osebo, ki živi v družbi), sodelovati v procesu produkcije (nujno potrebnih dobrin in storitev za življenje družbe in

vseh njenih članov) oziroma heteronomnega dela. Tovrstna obveznost je »legitima« (moralnopolitično upravičljiva), če je neukinljivo heteronomno delo skrženo na minimum in enakomerno porazdeljeno med ljudi, vključno z družbenim dohodkom/proizvodom (in kajpak bogastvom). Sodelovanje v produkciji (»kraljestvu nujnosti«) je torej mogoče razumeti kot ceno, ki naj jo pravnopolitični subjekt »plača« za efektivno razpolaganje s pogoji (npr. osvobojenim časom, zasebnim prostorom/bivališčem, hrano, izobrazbo, dohodkom in podobnimi dobrinami in storitvami), ki so sine qua non za samodoločeno delovanje (v »kraljestvu svobode«).

Tradicionalna oblastna morala (ki je pravzaprav svojevrstna etika čakanja oziroma samoodpovedovanja) si je prizadevala z raznovrstnimi prijemi skržiti polje posameznikovega »samoupravljanja«. Zlasti »telo« je bilo deležno precejšnje pozornosti (ne)formalnih nadzorovalnih mehanizmov. V tej zvezi je skoraj nepotrebno navajati posamične zglede. Zadošča opozoriti na stroge (sprva religiozno obravnane) omejitve samodoločenih spolnih praks, npr. otroške in mladostniške, zunajzakonske, homoseksualne, avtoerotične ali »promiskuitetne« spolnosti. Posamezniku so zanižali tudi pravico samostojno odločati o umiku s tega sveta. Prostovoljni odhod v smrt je še vedno ožigosan z grdo oznako »samomor« (v kateri zlovešče odzvanja beseda »umor«, ki je poimenovanje hudega kaznivega dejanja) in dojet kot utelešenje ali znamenje nečesa bolezenskega (»nenormalnega«). »Samomorilcev« v današnjem času resda ne kaznujejo več, kar pa vseeno še ne pomeni, da ima vsakdo priznano pravico brez nepotrebnih ovir (in očitkov) izbrati kraj, čas in način lastne smrti (možni »samomorilci« so potemtakem prepuščeni samim sebi, lastni iznajdljivosti, pripomočkom in metodam, ki so neredko negotove, odbijajoče, neestetske in boleče).

Pravica do uživanja drog, se pravi, snovi, s katerimi je mogoče vplivati na stanje (spreminjanje) zavesti, ugodja in bolečine, je pravzaprav konkretizacija upravičenja do samostojnega odločanja o vnosu snovi v organizem. Najbrž je odveč poudarjati, da

utegne včasih posameznik to »svoboščino« udejanjati nespametno (oziroma v moralistični govorici: »zlorablja« svojo svobodo). Vsakdo pozna številne osebe, ki se ne prehranjujejo »zdravo« (marsikdo sploh ne po svoji »krivdi«, ampak zaradi nezadostnih finančnih virov), ki »preveč« jedo, kadijo ali pijejo, ki so »odvisni« (ali »zasvojeni«) od kakšne prijetne substance, dejavnosti ali osebe (pravzaprav »neubranljive« skušnjave). Kljub temu, da so mediji polni »dobronamernih« nasvetov, kako naj »sodobni človek« živi zdravo (kaj in kako naj je in pije oziroma čemu naj se v lastno »dobro« odreče — če pač želi dočakati visoko starost ali imeti čim manj opravkov z zdravniki), pa ni zaslediti predlogov, da naj bi država s kazenskopravnimi sankcijami preganjala »požeruhe«, »nezmerne sladokusce«, »ljubitelje dobre kapljice«, »strastne kadilce«, »debeluhe« (po lastni »krivdi«) in podobne prostovoljne »oporečnike« veljavnih zdravstvenih dogem. V tem ni nič obžalovanja vrednega, saj se pričakuje, da bodo kršilci zdravstvenih pravil dovolj »kaznovani« že s posledicami, ki naj bi z jekleno vzročno nujnostjo nastopile zaradi nezmernih užitkov. A to še ni vse. Družba (in država) dopušča posamezniku, da se podaja v mnogovrstne dejavnosti, ki so bolj ali manj nevarne (neredko škodljive zanj, za naravo ali družbo). Včasih so tovrstne dejavnosti celo obilno propagirane, na primer vožnja z zasebnim avtomobilom. Zanimivo (celo bizarno) je, da neženirano protežiranje zasebnega prometa v škodo javnega prometa in »paraprometa« (npr. pešačenja ali prevažanja s kolesom) javnosti sploh ne vznemirja, in to navzlic nesporni ekološki in družbeni škodi, množici prometnih »nesreč«, smrtim, poškodbam ali okvaram zdravja in izredno visokim stroškom (oziroma lahkomišelne mu zapravljanju redkih finančnih, gmotnih in človeških virov, ki bi jih lahko uporabili za dviganje splošne in posamične kakovosti življenja, npr. za zidavo stanovanj in pridelavo kakovostne hrane). Mediji — ki so, mimogrede, prepolni reklamiranja novih avtomobilov — o jeklenih konjičkih ne govorijo kot o »pločevinasti smrti«, medtem ko heroin neredko označijo s shrljivim opisom »bela smrt« (kar je vsekakor težko

pojasniti, če primerjamo število smrti, ki so posledica prometnih »nezgod«, s številom smrti, ki so posledica premočnega odmerka droge). Propagiranje vožnje z zasebnim avtomobilom kajpak ni osamljeni primer. V ideološkem obtoku je še vedno opaziti zagovarjanje etike dela (ki je, strogo vzeto, etika honorarnih ali »fleksibilnih« sužnjev, se pravi, anahronistična normativna tvorba, ki je povsem nepotrebna – celo čedalje bolj osovražena – v poznomoderni družbi, kjer so družbene potrebe po produktivnem delu iz dneva v dan manjše), zvijačno priporočanje spolne morale (beri: hinavskega omejevanja samodoločenih spolnih praks), podlo spodbujanje k rojevanju otrok in idealiziranje konvencionalne družinske »celice« (navkljub množici empiričnih podatkov, ki kažejo na očitno ali vsaj bedno zakamuflirano nelagodje »vernikov« v družinsko/domačnostno ideologijo).

Zakaj imajo torej zgolj nekatere droge – demonizirani heroin, kokain, »trava«, »tripi« ali rejverske tabletki – kriminalni status? Zakaj sme posameznik jesti, piti in kaditi tobak po mili volji, medtem ko se z uživanjem heroina in drugih prepovedanih drog nevarno približa kriminalni coni? Zakaj je izdelovanje avtomobilov (in gradnja avtocest) normalna gospodarska dejavnost, gojenje trave (celo za lastne potrebe) ali izdelava drugih prepovedanih drog pa je kriminalna dejavnost? Odgovor bi najbrž morali poiskati v preteklosti, na primer z raziskovanjem razlogov, zaradi katerih so poprej normalne droge raznormalizirali/kriminalizirali (prim. Trebach 1993: 41-60). Vendar se zdi, da si s tovrstnimi raziskavami ne moremo kaj prida pomagati pri odgovoru na vprašanje, zakaj so inkriminacije drog še vedno v veljavi (in deležne precejšnje podpore javnosti in države). Ko neko pravilo stopi v veljavo, postane vir lastne (samonanaševalne) »legitimnosti«, ki je v precejšnji meri »imuna« na zunanje kritike in reperkusije njenega (negativnega) družbenega učinkovanja. Če je res tako, potem vidimo, da ni nekoristno oporekati veljavnosti inkriminacij prepovedanih drog tudi (ali celo predvsem) na normativni ravni, se pravi, s pomočjo drugih – navadno bolj splošnih in abstraktnih – normativnih upravičenj.

SKLEPNA PRIPOMBA

Prohibicionistični model družbenega nadzorovanja prepovedanih drog doživlja v zadnjem času pomembno in hvale vredno »korekcijo«. To blažilno funkcijo opravlja model zmanjševanja škode (prim. O'Hare 1992), pri čemer ne gre le za omejevanje škode, ki je posledica uživanja droge, temveč zlasti za krčenje negativnih odbojev represivnega pristopa (povezanega z različnimi metodami »zdravljenja« odvisnosti, opredeljene kot posebne »bolezni«). Politika/praksa »zmanjševanja škode« je v tem oziru neke vrste praktična »antiteza« (ali postopna – vsekakor še negotova in iz razumljivih razlogov precej previdna, na začetku celo »podtalna« – abolicija) še zmeraj prevladujočega kaznovalnega modela. Dejstvo, da so raznovrstni programi zmanjševanja škode sploh ugledali luč družbenega sveta, vsaj na prvi pogled niti ni posebej presenetljivo. Tovrstna politika se namreč v zadostnem obsegu vklaplja v porajajočo se družbo tveganja, se pravi, v »negativno« skupnost, ki je ne povezujejo več skupne vrednote (oz. »vera« v možnost izoblikovanja »boljše« – bolj svobodne, razumne in pravične – družbe in države), temveč bolj želje prestrašenih ljudi po zmanjševanju možnosti (»rizikov«) izbruha škodljivih pojavov. Prednost modela zmanjševanja škode je ne nazadnje tudi v tem, da je zamišljen in javno predstavljen kot »pragmatičen« (še več, strokovno verificiran) projekt razumnega upravljanja z dejansko, virtualno in potencialno nevarnimi/škodljivimi prvinami uživanja prepovedanih drog. Uresničevanje tovrstne politike ni pogojeno z mučnimi – in v precejšnji meri jalovimi – razpravami o »smiselnosti« legalizacije prepovedanih drog (prim. Inciardi 1991). Zdi se torej, da je vsaj eden izmed pogojev, da politika zmanjševanja škode zaživi, ta, da se izogibamo obravnavi (pravzaprav problematiziranju) normativne upravičenosti represivnega modela. Model zmanjševanja škode v nekem smislu lebdi v težko opredeljivem (ne)normativnem prostoru. Res pa to ni le njegova prednost (v današnjem kulturnem ozračju), temveč je tudi njegova Ahilova peta (vir ranljivosti v primeru, ko bi javnost

razburil kak posebej dramatičen dogodek, povezan z uživanjem ali »zlorabo« (droge). Prav zato bi v prihodnje kazalo bolj pogumno zagovarjati normativno sodbo, da je podlaga politike zmanjševanja škode pravzaprav pravica do uživanja katerekoli »droge« po lastni izbiri (ne glede na morebitne družbene in osebne posledice!).

UVOD

V zadnjih dveh desetletjih javnozdravstveni diskurzi vedno bolj poudarjajo vpliv okolja. Priporočila Svetovne zdravstvene organizacije za osredotočanje na osebnostni podpirajo nove javno zdravstveno gibanje, ki poudarja zmanjševanje tveganja na podlagi medsektorskih in večavrojskih aktivnosti, s spodbujanjem individualnih, skupinskih, političnih in okoljskih sprememb. Svetovna zdravstvena organizacija v zadnjem času tudi poudarja, da je prihodnost javnega zdravja odvisna od razvoja medsektorskega partnerstva, skautirni naj bi zagotovili okolje, ki bo naklonjeno zdravju in popeševanju pomena zdravja. Vedno večji poudarek na okolju kot dimenziji, ki pomembno vpliva na zdravje, je spodbudil tudi pobude za premike znotraj epidemiologije (Van Syne 1999, Sussner, Sussner 1996, Krieger, Zickler 1998, Pearce 1996). Upoštevanje okolja je pomembno predvsem za razumevanje tako imenovanih »bolczni, povzročenih s okoljem« (WHO 1997, Morley et al. 1992, Koester 1994), raz-

vajo pluralizem metod. Dokazano je, da na zavedanje in percepcijo tveganja vplivajo družbeni konteksti in materialni pogoji, v katerem se tveganje pojavi. Ključni mikro in makro dejavniki mediteranja tveganega vedenja pri uživanju drog so fizični in družbeni okvir in prebrani (Larkin, Mandell, Vlahov 1994, Ouellet, Bencaez, Johnson 1994), prijateljski in socialni odnosi in mreže (Friedman et al. 1997), vrstniške skupine in kulturne »norme« (Friedman, O'Reilly 1997, Zlot 1992), pa tudi širše družbeno, ekonomsko in politično okolje (Tawil, Verster, O'Reilly 1995, Grund et al. 1992, Lurie, Hinton, Lowe 1995). Imenjava igel in breg, na primer, ni le posledica tveganja posameznika, ki se odloči za uživanje, in neposredne situacije, v kateri se spodi uživanje drog (Larkin, Mandell, Vlahov 1994), ampak je kontekstualno določeno tudi s politiko do drog, predpisi in uveljavljanjem zakonodaje (Drucker 1994, Lurie, Drucker 1997, Morley et al. 1992, Koester 1994), raz-

Literatura

- Grund, J. P., P. O. Coffin (1997), Inovativna politika kot odgovor na porajajoče se probleme v zvezi z drogami in AIDS-om v Srednji Evropi: Paradigma zmanjševanja škode. *Mreža drog*, 2-4: 8-19.
- Hanžek, M. (ur.) (1998), Poročilo o človekovem razvoju: Slovenija 1998. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Inciardi, J. A. (ur.) (1991), *The Drug Legalization Debate*. Newbury Park: Sage.
- Jacoby, R. (1981), *Družbena amnezija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Lafargue, P. (1985), Pravica do lenobe. V: T. Kuzmanic (ur.), *Boj proti delu*. Ljubljana: KRT (49-80).
- O'Hare, P. A., et al. (ur.) (1992), *The Reduction of Drug-Related Harm*. London: Routledge.
- Szasz, T. (1996), *Our Right to Drugs*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Trebach, A. S., J. A. Inciardi (1993), *Legalize It? Debating American Drug Policy*. Washington: The American University Press.

